

SOSYAL FAYDA BAĞLAMINDA EDEBİYATIMIZIN İKİ YAZI MAKİNESİ: AHMET MİTHAT-HEKİMOĞLU İSMAİL¹

Öğr. Caner GÜVEN
Milli Eğitim Bakanlığı

ÖZ

Sanatın, insana estetik haz mı vereceği yoksa sosyal fayda mı sağlayacağı yüzyıllardır tartışılmaktadır. “Sanat, sanat için midir; yoksa toplum için midir?” şeklinde de ifade edilen bu durumun edebiyatımızda Tanzimattan günümüze çeşitli taraftarları, temsilcileri olmuştur. Bu temsilcilerden seçimini toplumdaki yeni kullanan isimlerden en belirgin olanları Tanzimat döneminde Ahmet Mithat; günümüzde ise Hekimoğlu İsmail’dir. Ahmet Mithat (1844-1912) halkı eğitime adına dergi ve gazeteler çıkarır, 40 roman, hacimli 4 hikâye kitabı, tiyatro, anı, tarih, mektup türünde daha pek çok eser kaleme alır. 1932’de doğan Hekimoğlu İsmail ise (asıl adı Ömer Okçu) yazı hayatına başladığı 1960’lı yıllarda o devrin idari baskısından korunmak için çeşitli müstear adlar kullanmak zorunda kalır. Şartlar düzelse bile dedesinin adından mülhem “Hekimoğlu İsmail” müstearını kullanmaya devam eder ve halkı eğitime adına roman, hikâye, inceleme, biyografi, çocuk kitapları olmak üzere 68 esere imza atar.

Farklı dönemlerde gelen her iki velud sanatçının da amacı kendi devirlerinin sosyal ihtiyaçlarına, dertlerine kalemleriyle cevap vermek olmuştur. Kendi kendini eğiten bu iki sanatçının sanat hayatlarında, edebiyat görüşlerinde, yazdıkları türlerdeki farklılıkları ve önemli ölçüdeki benzerlikleri belirlemek çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat, Hekimoğlu İsmail, toplum için sanat.

TWO WRITING MACHINES OF OUR LITERATURE FROM A SOCIAL BENEFIT ASPECT: AHMET MİTHAT-HEKİMOĞLU İSMAİL

ABSTRACT

Whether art is an artistic pleasure or a social means which provides social benefit, has been argued for centuries. As it is described “Is art for art or for society”, had various supporters, spokesmen since the Tanzimat period. Two significant supporters of the “society” camp are Ahmet Mithat in Tanzimat period and Hekimoğlu İsmail in our age. Ahmet Mithat (1844 - 1912) published many newspapers, magazines in order to educate people and also wrote 40 novels, 4 voluminous story books, and

¹ Makalenin geliş tarihi: 17.02.2015

Makalenin kabul tarihi: 27.03.2015

tried his hand in literary genres like drama, memoirs, history and letters. Hekimoğlu İsmail (Ömer Okçu) was born in 1932, his writing career started in 1960's. He wrote under several nicknames in order to avoid government pressure. Even after he was established as a well-received, established writer he kept his nickname, inspired from his grandfather "Hekimoğlu İsmail" and wrote a total number of 58 books including novels, stories, research, biographies and children books.

The aim of these two prolific, different period artists is to find solutions for the social problems by their pens. The aim of our essay is to figure out differences and significant similarities in these two autodidact writer's art life, art view, literary genres.

Keywords: Ahmet Mithat, Hekimoğlu İsmail, art for society.

Giriş

“Sanat nedir, nasıl olmalıdır, sanatın amacı nedir?” gibi sorular çağlar boyunca tartışma konusu olmuştur. Bu sorular sanatçının dünya görüşüne, sanat anlayışına göre cevap bulur. İnsanın en temel duygularından biri güzelliği duygusunu tatmin etmektir. Güzeli bir sanat eserini içselleştirerek tatmin olmak, soyut anlamda ruhsal bir doyuma ulaşmak, insani faaliyetler arasındadır. Bu anlayışta yazılan eserlerde sanatçı da okur da pratik bir fayda aramaz. Her ikisi de esere kendi zevk ve estetik ihtiyaç duygularını tatmin için yaklaşırlar (Çetin, 2012: 102). Eser bir sanatçı tarafından oluşturulduğu için ferdi bir özellik gösteriyor gibi görünse de sanatçı toplum içinde yaşadığı için eseri, toplumsal bir karakter gösterir. Toplumsal olayların sanatçıyı, sanatçının da toplumsal olayları ne derece etkilediği tarih boyunca meydana getirilen pek çok eserden kolaylıkla anlaşılabilir. Örnek olarak Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı ele alınsa Kurtuluş Savaşı'nın, devrimlerin, İkinci Dünya Savaşı'nın, çok partili siyasal hayatın, darbelerin edebî eserlere ne kadar aksettini hatta konu teşkil ettiğini görebiliriz. Tanzimat edebiyatının ise bu bağlamda tamamen o dönemin sosyal, siyasal hayatına bağlı bir dönem olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Zor dönemler geçiren bir milletin sanatkârlarının sadece kendi duygularını tatmin için eserler vermesi, toplumdaki uzak kalması, sanatkârın ve eserinin değerini, etkisini ve kalıcılığını azaltabilir. Sanatın toplumla ilişkisini yüzyıllar öncesinden Platon (MÖ 427-347) yarar ve zarar açısından irdeler ve sanatın akla uygun olup olmadığı konusunda tartışır. Ona göre sansürden, denetimden geçmeyen bir sanat eseri toplum için zararlıdır; çünkü sanat eseri aşağı duygulara seslenmekte, görünüşler dünyasındaki nesnelere olduğundan daha fazla değer vermektedir. Sanat eseri bizi erdemli olmaktan uzaklaştırma potansiyeli taşır ama iyi bir amaç için kullanılırsa eğitimde yararlı olacaktır (Karaca, 2009: 13). Aristo (MÖ 384-322) ise hocası Platon'a paralel olarak sanatın kendine ait fonksiyonunu sezerek, sanatın gençleri yaşama hazırladığını, duygu ve hareketlerini düzenlediğini söyler (Alkan, 2001: <http://www.yagmurdergisi.com.tr>). Horatius (MÖ 65-8) *Ars Poetika* adlı eserinde sanatın iki işlevi üzerinde durmuştur: Zevk vermek ve eğitmek. İyi bir eser hem zevk verecek hem de eğitecektir. Başka bir ifadeyle zevk verirken eğitecektir.

Sanat, insanların estetik duygularına hitap ederken fikir ve ahlak bağlamında dertlerine çareler bulacak ve sadece gerçekle ilgilenecektir. Yine bu bağlamda Stendhal da romanı *yol boyunca gezdirilen bir ayna* olarak tanımlamıştır. (Moran, 1983: 29).

Bizim edebiyatımızda ise ilk olarak Namık Kemal *İntibah*'ın mukaddimesinde romanın topluma hizmet etme vazifesinden bahseder:

“Bir zat varakasında zamanımızın hikâyeleri mi ahlaka hizmet edecek diye soruyor. Evet, onlar hizmet edecek. İnsan öyle kuru kuruya mev’ize dinlemeye kani olmuyor, eğlenerek istifade etmek istiyor. Ne yapalım tabiat-ı alemi değiştirme elimizden gelir mi? İtikad-ı acizaneme kalırsa hikaye hakikaten insanlar arasında nail olduğu itibare layıktır. İnsan eğlencesinde de fayda görececek bir takım nesayih bulursa zarar mı etmiş olur? Ahlak-ı Alai'den terbiye görmek hapiste ıslah-ı nefis etmeye Telemak gibi hikayattan bir şey istifade etmek ise birmuntazam bahçede ders okumaya benzer... işte eğlenceyi dahi bir medar-ı istifade etmek mütalasına mebnidir ki Hintliler, Avrupalılar, Yunaniler, Romalılar, Araplar, Acemler daima hakimane nasihatleri şathiyyat kabilinden bir takım birtakım hikayeler içinde setretmişlerdir.”

Mehmet Kaplan'a göre ise edebiyat, insanda şuur uyandırmaya yarayan vasıtaların başında gelir: *“Edebiyat, çağlar boyunca ve her çağ içinde insanoğlunun duyduğu, düşündüğü ve yaptığı her şeyi en zengin ve en tesirli şekilde, ortaya koyan bir sanattır. Terbiye bakımından edebiyatın değeri, insana çok çeşitli duyma, düşünme ve hareket örnekleri vermesidir. Bir insan ancak böyle geniş bir manzara içinde kendine en uygun yolu seçme hürriyetini kazanır. Tek bir romanı okumak bile bize insanların karakter yapısı, içtimai durum, duyu ve düşünce bakımından ne kadar farklı olduklarını göstermeye yeter.”* (Kaplan, 1999: 164).

Edebiyatın kendi estetik değeri dışında bir hedefi olup olmayacağı konusu her zaman tartışılmıştır. Bunun sebebi edebiyatın malzemesinin dil; dolayısıyla da felsefe, din, ahlak, toplum, siyaset olmasıdır. Bu bakımdan edebiyatta “sanat, sanat içindir” görüşü genelde şiir için geçerli kalmış, onda bile sınırlı bir nispetin üzerine çıkmamıştır. Asıl edebî eser ise iki görüş (sanat, sanat içindir; sanat, toplum içindir) arasında daha dengeli noktalarda kalmıştır. Sadece sanat ve estetik amaçlı oluşturulan şiirlerin çağının toplumun düşüncesini inançlarını yansıttığı, buna karşılık en didaktik ve ideolojik mahiyetteki bir romanın, eğer roman yazmak düşüncesiyle meydana gelmişse bir şekilde estetik bir yapıya sahip olduğu muhakkaktır. Yani edebî eserin bir taraftan kendi kuralları içinde zevkle, duygulara hitap eden estetik bir yapısı vardır; bir taraftan da felsefe, din, ahlak, psikoloji, tarih gibi sosyal bilimlerle –mesaj ya da tez de denebilir- ilişkili bir yapısı vardır. (Okay, 2013: 208).

Edebiyat, halkı eğitmenin yanında sosyal yapının gelişmesine de katkıda bulunur. Toplumsal ve kültürel değerler gelecek kuşaklara edebiyat aracılığı ile aktarılır. Gelişmiş bir edebiyat, toplumun yeniden biçimlendirilmesinde, ortak bir

ideal oluşturulmasında önemli bir role sahiptir. Bir toplumu millet yapan değerler edebi eserlerle en iyi şekilde gelecek kuşaklara aktarılabilir. Destanlarımız, halk hikâyelerimiz, masallarımız, türkülerimiz bizi bize öğreten sanat eserleridir. Edebiyattan edindiğimiz bilgi, bilimsel bilgi olmamakla birlikte, bilim dışı da değildir. Ramazan Kaplan edebi türlerin bize kazandırdığı bilgi hakkında şöyle der: “Bir edebiyat eseriyle içindeki doğru ya da yanlışları görmek, başka bir ifadeyle bilimsel bilgi edinmek için ilgilenmeyiz. Eğer böyle olsaydı öğrenilmek istenen bilgi çok daha kolay ve kesinlik ifade eden bir biçimde bilginin ait olduğu bilim dalından öğrenilebilirdi. Milli mücadeleyi konu alan bir romanı bu mücadelenin nesnel ölçüler çerçevesindeki yönlerini romanda bulmak amacıyla okumayız. Gerçekte bu, romanın değil, tarihin görevidir. Gerçi roman buna benzer bir konuda nesnellüğün ters yüz edildiği, bir görüntüyle de karşımıza çıkmaz. İskeletini şu ya da bu şekilde Millî Mücadelenin oluşturduğu böyle bir romandan beklentimiz, bir milletin ölüm kalım sorunu demek olan tarihsel mücadelesindeki mücadele azminin, bireysel ve toplumsal duyarlıkların, hüznün yansımalarını ortaya koymaktır. Yani eser bize somut olaylar içindeki insanın insani yönünü gösterir. Tarih bunun bilgisini vermez.” (Kaplan, 1998: 3; <http://w2.anadolu.edu.tr>).

Sonuç olarak diyebiliriz ki tarih boyunca edebiyatın işlevi iki şekilde belirlenmeye çalışılmıştır: Kimileri edebiyatı kişisel duyguların, yaşantıların, heyecanların ifade aracı olarak görmüştür. Bu durumda edebiyat toplumun değil sanatçının hizmetinde olarak yazarın ve okurunun eğlence aracıdır. Gerçi bu durumda bile edebiyatın sosyal yarardan uzak kaldığı söylenemez zira yazar da okur da toplum içindedir, onun parçasıdır. İkinci durumda sanat toplumun hizmetindedir ve sanattan beklenenler buna göre şekillenir. Edebiyat kelimesi de zaten “edep” kelimesinden türemiştir. Edebiyatı bu görüşe göre ele alanlar, sosyal problemlerin çözümlenmesinde edebiyatı bir eğitim aracı olarak kullanmışlardır. Bu durum edebiyatın asıl amacından uzaklaştırılması gibi görünse de gerçek edebiyat eseri bu iki amaca da başarıyla hizmet eden eserdir. Yani hem estetik zevk veren hem de eğiten. Bu bağlamda Ahmet Mithat da Hekimoğlu İsmail de edebiyatın sosyal fayda prensibinden hareket ederek pek çok edebi türde eser vermiş, bir nevi kalemleriyle topluma hizmet etmişlerdir. Hekimoğlu İsmail, hiçbir kitabında ya da röportajında Ahmet Mithat’tan etkilendiğini söylemez; ama eğer onu referans olarak edebiyat hayatına başlasa idi iki isim arasında edebi hayat ve üslup noktasında ancak bu kadar benzerlik olabilirdi. Şimdi bu durumu karşılaştırma maddeleri altında inceleyelim:

I. Fikri, Edebi Karakterlerinin Oluşumu

Ahmet Mithat 1844’de İstanbul’da Tophane’de Kumbaracılar yokuşu civarında bir mahallede doğar. Asıl adı Ahmet’tir. Babası Bezzaz Hacı Süleyman Ağa küçük çapta bir bez tüccarıdır. Babasını küçük yaşta kaybettiği için çocukluğu biraz başıboş geçmiştir (Banarlı, 1997: 964). İlk tahsiline Vidin’de bulunan ağabeyinin yanında başlar. İstanbul’ a döndükten sonra 1857’de Mısır

Çarşısındaki bir attarın yanına çırak olarak verilir. Bu çıraklık hayatı 4 yıl kadar devam eder. (Ahmet Mithat'ın roman ve hikâyelerindeki “meddah” tarzının temelleri bu çarşıda dinlediği halk hikâyelerinde aranabilir.) Bu esnada boş vakitlerinde çarşı esnafından Hacı İbrahim Efendi'den okuma yazma öğrenir, Galata'daki bir yabancından Fransızcaya başlar. (Ahmet Mithat Tanzimat edebiyatının bazı isimleri gibi “paşa” ya da “zade” olmadığı için eğitimi noktasında kendi gayretlenir, kendi kendini eğitir, yani “otodidakt” tir.) Ağabeyi hafız İbrahim 1861'de aileyi Niş'e aldırınca Niş rüştiyesine girer ve 1864'te mezun olur. Aynı yıl Rusçuk'a giderek ağabeyinin delaletiyle Tuna vilayeti Mektûbi kalemine girer. Vazifesinde gösterdiği başarı ile Mithat Paşa'nın alaka ve takdirini kazanır. Paşa ona kendi mahlasını verir. Paşanın kayınbiraderiyle birlikte medresenin sabah derslerine devam eder. Daire müdürü Odyan Efendi ile Bulgar Hocadan ders alarak Fransızcasını ilerletir (Tanpınar, 1997: 445). Yani Ahmet Mithat Efendi hem Fransızca öğrenerek batıyı daha yakından tanıma hem de medreseye devam ederek kendi maneviyatına, özüne bağlı kalma gayretindedir. Ahmet Mithat okumayı çok sever. Bu durum “ona hiçbir seçim yapmadan ve hiçbir alanda derinleşmeyi düşünmeden kitabın her türlüüne adeta saldırı gibi dalmasına sebep olacaktır” (Okay, 2002: 133). Fakat 1867 yılında Ahmet Mithat ölçsüz bir sefahat hayatına atılınca ağabeyi ile bozuşarak onun evini terk eder. 1869 yılında Muhammet Can Muattar adında İranlı bir entelektüelle tanışır ve ondan çok etkilenir. Bu zat onu şark meselelerine alıştıırır ve din meselelerinde tenkidi bir görüş aşılar (Tanpınar, 1997: 447). Ahmet Mithat'ın fikrî edebi karakteri böylelikle olgunlaşmaya başlar.

Hekimoğlu İsmail (Ömer Okçu) 1932 yılında Erzincan'da doğar. Babası İstiklal savaşı gazisidir. Fakirlikten İstiklal madalyasını satıp kerpiçten ev yapan baba Fahri Bey daha sonra Erzincan depreminin acısını yaşar. Hekimoğlu İsmail bu depremde iki kardeşini kaybeder. İlk, orta ve lise tahsilini Erzincan'da tamamladıktan sonra 1950 yılında İstanbul'a gelir fakat ruhuna hitap etmeyen bir arkadaş çevresinin içinde bulur kendini. Hekimoğlu bu yıllarda bir boşluk içindedir ve arayış içindedir. Kendi gölgesinin peşinden giden asi bir ruhtur (Kalyoncu, 2002). Dini bir yaşantısı da olmadığından kendini futbola verir. 1950 yılında girdiği Ankara Zırhlı Birlikler Okulu'ndan 1952'de mezun olur. Kartal Maltepe'deki 1. Zırhlı Birlikler Tugayı'nda tankçı olarak göreve başlar. Bir süre Erzurum/Kandilli'de görev yaptıktan sonra havacı sınıfına geçer. İmtihani kazanır ve füzeci olur. Bu alanda kendini geliştirir, İngilizce öğrenir. Yazarlık hayatına başlamadan önce fikri olgunluğunu da askerde kazanır: “... füzeyi en iyi bilenlerden biriydim. Kendi kendime Osmanlıca, İngilizce öğrendim. Kendi kendime Kuran-ı Kerim okumayı öğrendim. Çok roman okudum. Ve şunu anladım ki Avrupa'yı bugünkü duruma getiren roman yazarlarıdır. Çünkü romanda her şey aktarılıyor.” (Kapuci, 2011).

Hekimoğlu İsmail'in fikri hayatındaki en önemli gelişme Bediüzzaman'ı ve Risale-i Nurları tanıdıktan sonra olur: “Osmanlıca derslerini anlatan bir kitap

aldım. Ona çalışa çalışa, sülasi kelimelerin kökünü bulunca Risale-i Nurlar çözüldü. Nurları, anlamaya başlayınca da benim fikri temellerimin oluşumu başladı. Şimdi asıl mesele 31. Söz'ü anlayınca 'İslamiyet çok derin bir şeymiş. Daha benim çok çalışacağım şeyler var.' dedim. O zaman şu kararı aldım: 'Dolaşacağım, İslamiyet'te cevapsız kalan sorulara cevap bulacağım. Başkası da benim gibi olmasın.' böyle bir çalışmaya girdim." (Kapuci, 2011).

Görüldüğü üzere iki sanatçının da çocuklukları sıkıntı içinde geçmiştir. İkisi de "halk çocuğu" dur. Bu durum onları daha erken yaşta olgunlaştırmış, hayata, edebiyata bakışlarını şekillendirmiştir. İki sanatçı da okumayı, öğrenmeyi sonra da öğretmeyi çok sever, kendi kendilerini geliştirirler (otodidakt). Gençlik yıllarında hayatın anlamı ve gayesi adına bazı boşluklar yaşamışlar fakat sonunda tanıştıkları doğu kökenli âlimler vasıtasıyla kendilerini maddi manevi tatmin eden bir hayat stili geliştirmişlerdir. Doğü kökenli bu iki âlim (Muhammet Can Muattar, Bediüzzaman Said Nursi) sanatçılarımıza fikri anlamda yön verse de Ahmet Mithat Fransızca; Hekimoğlu İsmail İngilizce öğrenerek Batı ile irtibatlarını da sağlam tutmuştur. Yani son yüzyılda en fazla tartışılan konulardan biri olan "yanlış batılılaşma" ya iki sanatçımız kendilerine göre bir çözüm bulmuştur: Bir ayaklarını sağlam şekilde doğuya atıp diğer ayaklarıyla da batıya gidip faydalı olan ne varsa almaya çalışmak. Mehmet Akif'te de görülen bu durum iki sanatçının eserlerinde mesaj olarak da okura verilir. İki sanatçı da gerçek adlarından ziyade müstear isimler kullanmışlardır: Mithat Paşa genç memur Ahmet'i çok sevdiğinden kendi adını ona verir (Okay, 2002: 131). O da edebi hayatını hep "Ahmet Mithat" olarak geçirir.

Hekimoğlu İsmail'in gerçek adı Ömer Okçu'dur. 1960'lı yılların idari baskısından korunmak için dedesinin adından mülhem "Hekimoğlu İsmail'i kullanır. Şartlar düzelse de bu adı kullanmaya devam eder. Ahmet Mithat Rodos'ta sürgündeyken Kırkambar dergisine de yazılarını buradan gönderir. Sürgünde olduğu için bu yıllardaki bütün yayınları yeğeni Mehmet Cevdet'in adıyla çıkmıştır. (Okay, 2002: 135). Hekimoğlu İsmail de 1980'li yıllarda eserlerinin bir kısmını milli eğitimdeki öğretmen arkadaşı Recep Şükrü Apuhan'ın adıyla yazar. Zira o dönemde muhafazakâr olup eli kalem tutanların pek çoğu idari baskıdan çekinmektedir. 70'li ve 80'li yıllarda Sur dergisini çıkaran Hekimoğlu İsmail o dergide makale yazacak kişi bulamadığı için neredeyse 10 farklı müstear isimle yazar: Hekimoğlu İsmail, Fahri Kazankaya, Abdullah Çubukçu, Sedat Dülger, Veli Karabey, Kaya Yörük, Özdemir Baltık, Haluk Tunç ve Yıldırım Dere. (Ekinci, 2013: 17)

II. Edebiyat Görüşleri, Dil ve Üslupları

1800'lü yılların ortalarında Tanzimatla ya da başka bir ifadeyle Batılılaşma hareketi ile ortaya çıkan değişimlerin bir şekilde halka öğretilmesi gerekmektedir. Bunun için Tanzimat döneminin ilk isimleri edebiyatta sosyal fayda, halkı eğitme prensibinden hareket etmişlerdir. Şinasi'nin gazeteye yüklediği fonksiyonu Namık Kemal'in tiyatroya, Ahmet Mithat'ın ise roman ve

hikâyeye uygulamaya çalıştığı söylenebilir (Koç, 2009: 387). Farklı bir medeniyet dairesine girişin öncesinde eskiden kopamayan, fakat yeniden de yüz çeviremeyen Ahmet Mithat (Dayanç, 2012: 837) okuma yazma bilenlerin yüzde 5 kadar olduğu Tanzimat döneminde toplumu önce okumaya alıştırmak sonra da onu kültür ve ahlak bakımından belli bir seviyeye taşımak ister (Yılmaz, 2002: 97). Madde ve kültür sahalarındaki terakkiyi hürriyet ve rejim meselesinden daha öncelikli gören Ahmet Mithat'ın bu yaklaşımı devrin hükümdarı 2. Abdülhamit'le de örtüşmektedir (Okay, 1989: 8). Olabildiğince geniş halk kitleleri tarafından benimsenip okunmak ve çok eser vermek amacıyla olduğu için de çalاکalem yazar ve üslup yapmaya özenmez (Kabaklı, 1997, 241). *Onun eserlerinde derin bir bilgi yahut bu eserlere yaşama hakkı verecek sanat üstünlüğü aramak beyhudedir* (Banarlı, 1997: 966). Ahmet Mithat çok çeşitli şeyler öğrenmiş ve yavrularına yem yetiştiren kuş misali öğrendiklerini derinleştirmeye lüzum görmeden hemen okuyucularına haber vermeye koşmuştur. Bundan dolayı onun yazıları anlattığı meselelerin bir habercisi olmaktan daha üstün bir değerde değildir (Dağarcık dergisinde çıkan “Duvardan Sesler” adlı materyalist içerikli yazısı yüzünden Ahmet Mithat Rodos'a sürülür. Onun materyalist olmadığı bilinmektedir ancak Batı kaynaklı kitaplardan öğrendiklerini süzgeçten geçirmeden okurlarıyla alelacele paylaşması onun 3 sene sürgüne gitmesine neden olur.) Onun romanlarında gerek coğrafı, gerek tarihi, gerekse bilimsel her türlü bilgiye rastlanır (Yılmaz, 2002: 104).

Ahmet Mithat'ın eserlerinde kullandığı dil sade ve halka hitab edebilmiş bir dildir. Ancak bu dilde sanatın sihriyle rüzgârlanmış taraflar hayli azdır. Onun dili; sokağın, esnafların, köylünün dilidir ve sanatçı halka bir şeyler verebilmek için bu dili bazen laubaliliye vardırarak kadar kullanmıştır (Banarlı, 1997: 966). Örneğin *Çengi* romanının girişinde Don Kişot hakkında okuyucuyu bilgilendirmek ister: *“İstanbul'da Don Kişot denildiği zaman, İstanbul şehrinde Don Kişot denilir bir şeyin vücudu anlaşılır ise de, bu Don Kişot yenir mi? yenmez mi? Canlı mı Cansız mı? Buralara dair bazı mertebeye izahat verilmeyince Don Kişot mahiyeti nazarlarda taayyün etmez. Ama erbab-ı mütala içinde Don Kişot'un ne olduğunu bilenler dahi bulunacakmış. Malumdur ki bir hikâye yalnız havas için yazılmaz, avam için yazılır. Havas içinde pek meşhur ve maruf olan Don Kişot'un mahiyetini avama tanıtmak lazımdır.”* (Ahmet Mithat, 2000: 5).

Ahmet Mithat bu sade dile o kadar bağlı kalmıştır ki zaman gelmiş eserleri vasıtasıyla yetiştirdiği ve eserlerinde her fırsatta hitap ettiği ve adeta senli benli konuştuğu okuyucuları daha edebî seviyede eserlere geçse de O, söz konusu dilini ve üslubunu değiştirmemiş, bir Hacı-i Evvel gibi rindane bir eda ile yazılarına devam etmiştir (Banarlı, 1997: 966). Ahmet Mithat üslubunu ve amacını biraz da alçakgönüllü şekilde şöyle açıklar: *“Ben edebi sayılacak hiçbir eser yazmadım. Çünkü benim, eserlerimin çoğunu yazdığım sıralarda memlekette edebiyattan anlamayanlar nüfusumuzun bila-mübalağa yüzde doksan dokuzunu teşkil ediyordu. Benim emelim de ekseriyete hitab etmek, onları tenvire, onların*

dertlerine tercüman olmaya çalışmaktı. Zaten edebiyat yapmaya ne vaktim ne de kalemim müsait değildi. Bunun içindir ki haddimi hududumu bildim. Çizmeden yukarıya çıkmadım ve edebiyatı Hamid'lere, Ekrem'lere, yani erbabına bıraktım." (Yazgıç,1940: 24-25).

Asıl mesleği askerlik olan Hekimoğlu'nun anne babası okuma yazma bilmez ve kendisi Kur'an-ı Kerimle de yirmili yaşlarda tanışır. Fakat çok gayretlidir. Maddi manevi ilimlerde hızla mesafe kat eder. Çok okur. Kendini geliştirir. Belli bir noktadan sonra da gönlündeki ilham esintilerini kâğıda dökme ihtiyacı hisseder ve kendini bu konuda vazifeli bilir:

"Sevk-i ilahi beni yazarlığa sevk etti. Dünyaya gelen her insanın bir vazifesi vardır. Hangi konuda başarı sağladıkça, bizim vazifemiz o yöndedir. Sevk-i ilahi'ye kader de denebilir. İslamiyet gibi bir dinin müfessiri, muhaddisi, siyer âlimi ve romancısı olmalıdır. Bizim evimizde hiç kitap yoktu evet... Kur'an bile yoktu. Ben bir yazar olacağım dedim amma bu yönde bir eğitimim de olmadı. Amma Allah nasip etti. Öñüme kapılar açıldı..." (Saruhan, 2011). Tanzimatla başlayan batılılaşma zamanla geçmişi, maneviyatı tamamen terk ve inkâr etme şeklinde de anlaşılır ve uygulanır. Hekimoğlu, İslam dünyasında bilginin olmaması, bilgiye ulaşan kaynakların kapatılması, cahillik, toplumu sürü olarak güden baskıcı bir yapının bulunması gibi temel sorunların olduğunu fark eder ve edebi üslubunu da bu sorunlarla mücadele amacına göre şekillendirir. *"Ahir zamanda harpler harflerle olacaktır."* hadisine sıkça vurgu yaparak olabildiğince çok okura ulaşmak ister. Gazetede köşe yazarlığı ile başladığı yazı hayatında önceleri olumlu tepkiler almaz ama yazmaktan da vazgeçmez (Kapuci, 2011). Yazarın amacı halkı aydınlatmak olduğu için dili halkın dilidir ve lafi dolandırmadan hedefe varmak ister. Toplumda gördüğü problemlere kalemiyle çareler bulur, insanlara yol gösterir. İman, ilim, ibadet, çalışmak, adalet, dayanışma, tevazu, sevgi... kısaca insanı ilgilendiren her konuda Kuran ve hadis kaynaklı bu yazılar gazete okurları tarafından da ilgiyle takip edilir. Hekimoğlu, İslami kesimde roman yazma anlayışının olmadığı yıllarda *Minyeli Abdullah* romanı ile bir ilke imza atar. İlk ve 90 baskı ile en çok okunan bu romanı *Sabah* gazetesinde 1965 yılında neşredilir. Roman yazma fikrinin kendisinde nasıl oluştuğunu Hekimoğlu şöyle anlatır: *"...Sokaktaki adama hitap etmemiz lazım. Nasıl olacak bu? ...komünizmi anlatan kitaplar var, İslamiyeti anlatanlar ise başka. 'Tut orucu, kıl namazı, gidersin cennete.' Bırak şimdi kardeşim. Tamam, Allah cenneti nasip eder inşallah ama biz şu dünyayı nasıl cennet edeceğiz. Bunun üzerine 'Ben' dedim 'roman yazacağım'".* (Kalyoncu, 2002). Hekimoğlu'nun romanlarındaki dil ve üslup da gazete yazılarından farklı bir özellik göstermez. Halkın dilini kullanır. Romanın temel unsurları olan zaman, mekân, kişiler, olay örgüsü onun vermek istediği mesajdan sonra gelir. İlk romanı *Minyeli Abdullah*'ta kendini tutamaz, araya girer, tarafını belli eder:

"Minye'nin yerlisi olan Abdullah, Minye'nin garibi durumuna gelmişti. Hey kahpe devir!" (Minyeli Abdullah, 62).

“...bunlarla Minyeli Abdullah'ın İslam bahçesindeki yerini tayine çalışıyoruz. Ve niçin Minyeli Abdullah böyle de mü'minler böyle değil, diyeceklere cevap vermiş oluyoruz.” (Minyeli Abdullah, 166).

Sonraki romanlarında bu “meddah tarzına” pek rastlanmaz. Dili ve üslubu, herkesin rahatlıkla anlayabileceği kadar basit ve sadedir. Bu basitlik ve sadelik yazarın yetersizliğinden değil olabildiğince geniş halk kitlelerine ulaşabilmek ve rahatça anlaşılabilme içindir. Satırların arasındaki samimiyeti, ızdırabı hisseden okurlar bu yüzden yıllarca onu ilgiyle beğeniyle takip etmişlerdir. Kitaplarının baskı sayısı ve okunma oranları da bunun en büyük kanıtıdır.

Yukarıda görüldüğü üzere iki sanatçı da “otodidakt” olup, okumayı araştırmayı çok sevmişler ve kendi kendilerini sürekli geliştirmişlerdir. Edebiyat görüşleri ise hemen hemen aynıdır. Sanat kaygısı gütmeyenler, sırf halka hizmet için roman yazarlar. Romanlarının, hikâyelerinin makalelerinin güzel ahlaka hizmet ederken öğretici olmasını da isterler. İki sanatçı da tarih, coğrafya, sosyoloji, psikoloji, fen bilimleri, din kültürü, ekonomi gibi insanı ilgilendiren hemen hemen her konuda yazarlar fakat Hekimoğlu (kendi devrinde manevi hisler törpülediği için) dini konulara daha çok eğilir. Ahmet Mithat zamanında dini, manevi değerlerdeki erozyon henüz şiddetlenmemiştir. Memleketteki okuma oranı yüzde 5 kadar olduğundan o, ilk önce halka okuma alışkanlığı kazandırıp sonra da onları maddi manevi yönden eğitmek ister. Tanzimata değin hep dinlemeye alışmış olan halkı, okumaya alıştıran da büyük hizmet eder. Hekimoğlu'nun dili sokaktaki halkın dilidir, sadedir. Ahmet Mithat da eserlerinde -o devre göre- oldukça sade bir dil kullanmış ve o devirde ağdalı bir dil kullanan gazeteci ve yazarların dilini de ıslah etmek istemiştir (Korkmaz, 2012: 202). Ahmet Mithat'ın kendini halka çok yakın görmesi ve çalاکalem yazmasından dolayı dilinde laubalilik söz konusudur. Fakat Hekimoğlu ise eserlerinde genelde dini konuları ele aldığı ve devrin mazlum dindarlarına tercüman olduğundan diline son derece itina göstermiştir. Meddah tarzını andıran bazı bölümlerde okurla konuşurken, duygularını ifade ederken bile seviyeyi korur. Ayrıca her iki sanatçı da yazdıklarından dolayı idari takibe ve baskıya maruz kalmıştır. Ahmet Mithat Dağarcık dergisinde çıkan *Duvar dan Sesler* adlı materyalist içerikli yazısı yüzünden Rodos'a sürülür. 3 yıl devam eden sürgün hayatında da boş durmaz, çocuklara dersler verir, yeğeninini adıyla dergiye makaleler yazar. Hekimoğlu da astsubay olarak çalışırken devrin idaresi tarafından hep kontrol altında tutulmuştur. Bu bağlamda 26 Ocak 1987'de *Minyeli Abdullah* romanı ile devlet düzenine karşı çıkmakla suçlanır. 11 defa hakkında soruşturma açılır. 1992 yılında *Demek ki Öyle* başlıklı yazısında Türk Ceza Kanunu'nun 159. Maddesini ihlal etmesi sebebi ile 4 ay hapis cezası alır. Hapiste de mahkûmların sevgisini kazanır ve onların eğitimi için hapis hane elinden geleni yapar.

III. Yazdıkları Türler

İki sanatçı da halkı eğitime adına hemen her konuda her türde yazı kaleme alır. Ahmet Mithat'ın roman ve hikâyeye Hekimoğlu İsmail'in ise düşünce kitaplarına ağırlık verdiğini görürüz. Çalışmamızda her iki sanatçının eserlerinden belli başlılarına yer verilmiştir.^{2 3}

A.Gazete ve Dergi Yazıları

Ahmet Mithat, her şeyden önce bir gazeteci olarak karşımıza çıkar. *Tuna* gazetesinden *Tercüman-ı Hakikat*'e kadar uzanan yazı hayatında halkı aydınlatma görevini üstlenir. *Ceride-i Askeriyye*, *Basiret* gibi gazetelerde de yazan sanatçı *Devir* ve 13. Sayıda kapatılan *Bedir* Gazetelerinin ardından *Dağarcık* ve *Kırkanbar* adlı dergileri kendi çıkarır. Yazı yazmada sıkıntı çekmeyen yazarın dili, sade bir gazeteci dilidir. Bu konuda devrinde ağıdalı bir dil kullanan gazetecilerin dilinin ıslah edilmesinde de ısrarcıdır (Argunşah, 2012: 2). Geniş bir muhayyileye ve sağlam bir hafızaya sahiptir. Bütün edebi ve fikri eserlerinde Doğu ve Batı medeniyetlerini karşılaştırır, Batıdan faydalı ne varsa alıp senteze ulaşmaya çalışır.

Hekimoğlu İsmail de yazı hayatına gazetede başlar. İlk önceleri mahalli gazetelerde sonra da *Türk Ruhu* ve *Hilal Mecmuası*'nda yazıları yayınlanır. Sırasıyla *İttihat*, *Yeni Asya* ve *Zaman* gazetelerinde köşe yazarlığı yapar. Bunlardan *İttihat*, 27 Mayıs 1960'tan sonra ihtilalciler ve onların siyasi destekçilerinin dini ve manevi değerlere karşı açtığı savaşa direnen gazetelerden birisidir. O dönemin tanınan muhafazakârlarının gayretleriyle günün meselelerini ele alan, zamanın toplumsal, siyasal olaylarını yorumlayan, tavrını koyan bu gazetede Hekimoğlu gerçek manada yazarlığa başlar.

B.Roman

Ölümüne dek kırk roman ve pek çok uzun hikâyeye yazan Ahmet Mithat, Türk edebiyatının gerçek anlamda ilk popüler yazarı sayılabilir. En büyük arzusu kitap okuyan bir toplum yaratmak olan sanatçı romanlarında Avrupa'nın bilimini, sanayisini ve çalışkanlığını överken Osmanlı toplumunun ahlaki değerlerinin korunması gerektiğini vurgulayarak ticaretten dine her konuda yazar (Tunç, 2008: 243). Romancılığı, halk öykücülüğünden Batı tarzı öykü ve romancılığına geçiş olarak kabul edilen sanatçının romanlarının konusu ise romantik gönül maceraları, kadın, evlilik, esaret, eğitim, ahlakıdır (Okay, 2013: 71). Ahmet Mithat kendi devrinin önemli sorunlarından biri olan yanlış batılılaşma üzerine de bir

² Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinin tam bir listesi için bkz: Hakkı Tarık Us, Ahmet Midhat'ı Anıyoruz, Vakıf Matbaası, İstanbul 1955, 176 s.; Nüket Esen, Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Bibliyografyası, Kaf Yayınları, İstanbul 1999, 215 s.; Sabri Koz, "Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri", Kitap-lık, Sayı: 54, Temmuz-Ağustos 2002, s. 160-173.

³ Hekimoğlu İsmail'in eserlerinin tam bir listesi için bkz: <http://www.hekimogluismail.com/>

roman kaleme alır. *Felatun Bey ile Rakım Efendi* adlı bu romanında bir yönüyle alafranga züppe bir tipin bütün sefaletini gösterirken, bir yandan da alafranga yaşayış tarzının ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik problemlere dikkat çekmek ister. Sadece yanlış batılılaşmayı tasvir etmemek için de Felatun Bey'in karşısına Rakım Efendi'yi koyar. Rakım Efendi ağırbaşlı, çalışkan, vaktini boşa harcamayan bir Osmanlı beyefendisidir. Her haliyle Ahmet Mithat'ın adeta kopyasıdır. Biz aslında eserde Rakım Efendi'nin kişiliğinde Ahmet Mithat'ın kendisini anlattığını görürüz.

Hekimoğlu, İslami kesimde roman yazma anlayışının olmadığı yıllarda *Minyeli Abdullah* romanı ile bir ilke imza atar. Hekimoğlu'nun ilk ve en çok satan bu romanı *Sabah* gazetesinde 1965 yılında neşredilir. Ailesinden, arkadaşlarından ve o devrin idaresinden gizli yazdığı bu roman çok beğenilir. 95 baskı ile Türk edebiyatının en fazla okunan romanlarından biri olur. *Maznun, Cumhuriyet Çocuğu, Sibel, Firavun'un Öldüremediği Musa'dır, Bir Deliyle Evlendim* adlı romanlarıyla birlikte toplam 6 roman yazar. Romanlarında İslami hayatı yaşamak isteyenlerin sosyal hayatta karşılaştığı zorluklar, hidayete erme, aile, eğitim, ahlak gibi konuları ele almıştır. Hekimoğlu niçin roman yazdığını kısaca şöyle açıklar: “*Ben bu romanları büyük yazar olmak için büyük adam olmak için çok para kazanmak için yazmadım. Bunların hepsi benim inlemelerimdir. Bu milletin feryadını yazmaya gücüm yetmiyor. Ancak inlemeleri yazabiliyorum. Umarız ki feryatları yazan büyük yazarlar çıkar.*” (Ekinci, 2013: 45)

Minyeli Abdullah aslında Ankaralı Abdullah'tır. Sanatçı O dönem idari baskısından dolayı romanın adını değiştirmek zorunda kalmıştır. Roman kahramanı Abdullah da aslında Hekimoğlu'nun kendisidir. Abdullah'ın çektiği sıkıntılar ve Abdullah'ın insanlara irşad adına anlattıkları Hekimoğlu İsmail'in Kuran ve sünnet kaynaklı fikirlerinden gelmektedir.

C.Hikâye

Ahmet Mithat'ın hikâyeleri romanlarından üslup, konu, dil bakımından farklı bir özellik göstermez. Hikaye kitapları *Kıssadan Hisse, Letaif-i Rivayat* (22 hikayeden oluşur), *Durûb-u Emsâl-i Osmâniyye Hikamiyyatının Ahkâmını Tasvir, Hayâl-Hakikat* tır.

Hekimoğlu İsmail'in *Menan Cinleri* adlı bir hikâye kitabı bulunmaktadır.

D.Tiyatro

Ahmet Mithat yayımlanmış yedi tiyatrosunda da topluma faydalı olmayı, eğlendirerek öğretmeyi hedef almıştır: *Eyvah, Açıkbaş, Ahz-i Sar yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti, Çengi yahut Daniş Çelebi, Fürs-ü Kadim'de bir Facia, Çerkes Özdenler*. Ayrıca kitap halinde yayımlanmamış on kadar tiyatro eserinin olduğu tahmin edilmektedir. (Okay, 2013: 76).

Hekimoğlu İsmail'in tiyatro eseri yoktur. Senaryolaştırılıp yaklaşık 650 kez sahnelenen *Menan Cinleri* adlı hikâyesi ise çok beğenilmiştir.(Yeni Şafak 01.10.2011).

E. Düşünce Kitapları ve Mektup

Ahmet Mithat'ın edebî, fikrî yazıları genelde gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. *Zübdet-ül Hakayık, Ekonomi-Politik, Müntehabat-ı Tercüman-ı Hakikat, Arnavutlar ve Solyotlar, Müntehabat-ı Ahmet Mithat* isimli eserleri fikrî eserler çerçevesinde değerlendirilebilir. Sanatçının *Halla-u Ukad* adlı mektuplarını topladığı bir eseri vardır.

Hekimoğlu İsmail roman ve hikâyelerden ziyade fikir kitapları üzerine yoğunlaşır. Devrin sosyal manevi sorunlarına söz konusu kitaplarında çareler arar. Düşünce kitabı başlığı altında gruplanan yirmi yedi kitap Hekimoğlu'nun edebi ve fikri dünyasını yansıtır. Bu yirmi yedi kitabın haricinde “cep kitabı” adı altında ilim ahlak din konulu on iki kitabı daha bulunmaktadır. Sanatçının Genç Arkadaşıma Mektuplar adlı mektup türünde bir eseri de vardır.

F. Anı, Tarih

Ahmet Mithat'ın *Menfa* adlı bir anı kitabı bulunmaktadır. Hekimoğlu İsmail'in bu alanda bir eseri yoktur.

Ahmet Mithat'ın dört tarih kitabı vardır: *Üss-ü İnkılâp, Zübdet-ü Hakaayık, Târih-i Umûmî, Târih-i i Edyân*. Bunların içinde en fazla tartışılan Abdülhamid'in isteği üzerine, biraz da Abdülaziz devrini tenkit maksadıyla yazılan *Üss-ü İnkılâp'tır*. (Esen, 2006: 13.)

Hekimoğlu İsmail'in tarih kitabı yoktur. Fakat tarihi özellik gösteren üç inceleme araştırma, biyografi kitabı bulunmaktadır: *Yüz Soruda Bedüzzaman Said Nursi, Mehmet Akif'e Göre Dün Bugün Yarın, Zamanın Efendisi*.

G. Çocuk Kitapları

Ahmet Mithat'ın sadece çocuklar için yazılmış kitabı yoktur ama sanatçı Rodos'ta sürgündeyken Süleymaniye Medresesi'ni açar ve 3 yıl çocuklara eğitim verir. Ahmet Mithat gönüllü olarak Darüşşafaka'da çalışır ve son nefesini de bu kurumda gece nöbeti esnasında verir.

Hekimoğlu İsmail çocuklara çok önem verir. Gazete ve dergilerde çocuklar için yazdığı makale ve hikâyeler daha sonra kitaplaştırılır. Hekimoğlu'nun on üç çocuk kitabı vardır.

H. Şiir

Ahmet Mithat şiirle arasına mesafe koymuştur. Müstakil bir şiir kitabı yoktur.

Hekimoğlu İsmail'in kendi şiirlerinden oluşan müstakil bir kitabı yoktur, fakat cumhuriyet dönemi Türk şairlerinden derlediği ve iki cilt halinde yayınlanan *Sevdalı Şiirler* adlı kitapları vardır. Ayrıca, Hekimoğlu İsmail'in “*düşüncelerimin özetidir*” diye takdim ettiği *Güneşi Arayan Adam* ise mensur tarzda yazılmıştır.

İki sanatçı da hemen her türde kalem oynatmışlardır. Ahmet Mithat o dönemde halkın okuma yazma oranı düşük olduğu için onlara öncelikle okuma sevgisi, alışkanlığı kazandırmak ister ve buna bağlı olarak çalışmalarını roman ve hikâyede yoğunlaştırır. Halkın anlayacağı dilden sade bir üslupla, merak

uyandıran kırk roman, dört hikâye kitabıyla kendi devrinin sosyal problemlerini eserlerinde işler ve çözüm yolları sunar (Uçman, 2002: 142). Hekimoğlu İsmail döneminde ise okuma yazma problemi değil halkın manevi değerlerinin törpülenmesinden kaynaklanan ahlaki boşluklar vardır. O, halka tekrar manevi hassasiyet kazandırma adına çalışmalarını gazete makaleleri ve yirmi yedi düşünce kitabında yoğunlaştırır. Altı roman ve bir hikâye kitabıyla da halka mesaj vermeyi ihmal etmez. Diyebiliriz ki Ahmet Mithat halkı roman ve hikâye ile; Hekimoğlu İsmail ise düşünce kitaplarıyla eğitmeye çalışmıştır. Roman kahramanlarında sanatçıların kendilerini hissederiz. Rakım Efendi Ahmet Mithat'tır, Minyeli Abdullah da aslında Hekimoğlu İsmail'dir. Fakat dikkat çeken bir nokta da şudur ki Ahmet Mithat'ın karakteri Rakım Efendi romanda her haliyle (din, kültür, ilim, müzik, tutumluluk, saygı, çalışkanlık) yüceltilir fakat çok sık olmamakla beraber arada ortama göre içki de içer. O devirdeki aşırı Batı hayranlığı *Jöntürk*'teki kahraman Nurullah Bey'de de böyledir (s.61). Hekimoğlu'nun örnek kahramanlarında ise durum biraz farklıdır. Minyeli Abdullah da çalışkan, bilgili, kültürlü naziktir, yabancı dil bilir ama hangi ortamda olursa olsun içki içmez. Bu noktada oldukça idealize edilmiştir.

IV. Konferansları

Halk için yazı hayatını şekillendiren ve sürdüren Ahmet Mithat konferanslar da vermiştir. Devrindeki sanatçıların aksine II. Abdulhamit ile iyi geçinir ve biraz da bunun mükâfatı olarak 1889'da Stockholm'de toplanan Şarkiyatçılar Kongresi'ne katılarak yaklaşık iki buçuk ay süren bir Avrupa seyahati yapar (Findley, 1999: 59). II. Meşrutiyet sonrasında ise; Dârülfünûn, Medresetülvâizîn ve Dârülmuaallimât'ta genel tarih, dinler tarihi, felsefe tarihi ve eğitim tarihi gibi dersler okutur, değişik derneklerde konferanslar verir (Okay, 1989: 100-103).

Hekimoğlu, 1970'li yıllardan 2000'li yıllara kadar pek çok farklı ülkede ve şehirde konferanslar verir. Bu konferanslar onun mesleği yani askerlikle ilgili değil genelde dini, ahlaki pedagojik içeriklidir. İnternetin ve çok kanallı televizyonun yaygın olmadığı özellikle 70'li ve 80'li yıllarda Hekimoğlu şehir şehir dolaşır, kimseden özel isteklerde bulunmadan, dinleyici, mekân, salon konusunda kapris yapmadan (dügün salonu, cami, kilise) pek çok konferans verir (İsmail, 2012: 165, 183).

V. Yayıncılıkları, Girişimcilikleri

Ahmet Mithat geçim sıkıntısından fakat daha da önemlisi hayalindeki çalışma ve kazanma idealinden dolayı Tahtakale'de oturduğu eve hurufat kasası ile ilkel bir baskı makinesi sokar. Buna Osmanlılar arasında ilk ciddi ve bilinçli özel teşebbüs denebilir. Letaif-i Rivayat serisinden bazı kitaplar burada dizilir, basılır, ciltlenir ve dağıtımı yapılır. Yayıncılık faaliyetlerini ilerleten sanatçı Babıâli caddesinde büyükçe bir daireye geçer, Avrupa'dan Fransız ve Rum hurufatı da satın alıp farklı dillerde de eserler basar, yayınlar. Kendi gayretleri ile

kurduğu Kırkanbar matbaası kendi yayınlarıyla beraber dönemin en çok baskı yapan matbaalarından biri olur (Okay, 2002: 134).

Ahmet Mithat sanat hayatının haricinde sıra dışı bir girişimcidir de. Akbaba köyünde işlettiği ve mahsullerini sattığı Türkiye’de ilk defa suni kuluçka makinesini ve modern arı kovanını kullandığı bir çiftlik kurar. O civarda çıkan Sırmakeş suyunu kendi istimbodu ile şehre indirir damacanelarla şehre tevzi ettirir. (Okay, 2002: 135). 1889’da Avrupa’ya yaptığı seyahatte İskandinav ülkelerinde gördüğü bütün yeniliklerden ve teknolojiden (dokuma tezgâhları, dikiş makineleri, saatler, dekovil tren, asansör, elektrikli makineler...) çok etkilenir ve kısa zamanda bunları Türklere tanıtmaya, bizzat üretme adına gayretlerde bulunur. *Onun, ticaretin ve küçük sanayinin bile ekalliyetlerin elinde olduğu Osmanlı ülkesinde Türklerin bizzat bu makineleri üretmelerini isteyen pek çok yazısı vardır. Bu yüzden gözünü daima devlet kapısında memur olmaya dikmiş Osmanlı’yı özel teşebbüse en küçük esnaf ve zanaatkârdan büyük sanayici, fabrika sahibi olmaya kadar özel teşebbüse teşvik etmiştir* (Okay, 2002: 136). Bu bağlamda Ahmet Mithat yazılarıyla da yayıncılığıyla da girişimciliğiyle de topluma hep hizmet eder.

Hekimoğlu İsmail ise 1972’de Türk Silahlı Kuvvetleri’nden emekli olduktan sonra yazı hayatında daha serbest ve verimli hale gelir. İlk olarak Ahmet Günbay Yıldız ile birlikte Ankara Yıba Çarşısı’nda İlmi Araştırmalar Yayınevi’ni kurar. Burada adeta hamal gibi çalışır. Bu yayınevi 1974 yılında İstanbul’da Türdav Basım Yayın Ticaret Limited Şirketi haline gelir ve genel müdürlüğünü Hekimoğlu yapar. 1982 yılında pek çok ortakla beraber Timaş’ı kurar. (Ekinci, 2013: 86). Etrafındaki insanlara mutlaka bir sanat öğrenmelerini tavsiye eder. *“Ömer Ağabey mutlaka bir sanat öğrenmemizi isterdi ve bizi matbaaya aldıktan sonra cilt işinden başlattı. Bir matbaada hangi birimler varsa her birinde eğitimler aldırarak matbaacılığı öğretti. Benimle birlikte başka gençler de vardı.* (Cezmi Aşuroğlu) Ekinci, 2013: 79). Hekimoğlu başka mesleklerden olanlara da şirketleşmeleri, güçlenmeleri tavsiyesinde bulunur. 1980’li yıllarda idealist, mütedeyyin kesim için bu tavsiyeler devrim niteliğindedir. Müslüman ve Para kitabında da Hekimoğlu ekonomi, iktisat, ticaret konularındaki bu tavsiyelerini çok net ve somut olarak ifade eder. Kitabı o dönemin ekonomi bakanı Adnan Kahveci de okur ve çok beğenir.

Sonuç olarak her iki sanatçı da farklı türlerde pek çok eser verir ve kendi eserlerini daha kolay basıp yayabilmek için de kendi yayınevlerini kurarlar. İki sanatçı da topluma kalemleriyle hizmet etmeleri haricinde bizzat girişimcilikleriyle topluma rehberlik eder ve halkı hem manevi hem maddi yönden geliştirmek isterler.

VI. Genç Yazarlara Destek Olmaları

Tanzimat döneminde Şinasi’den sonra, yetiştirdikleri ve elinden tuttukları ile gazetecilik ve romancılıkta çığır açan ikinci insan Ahmet Mithat’tır. Başta damadı Muallim Naci olmak üzere Beşir Fuad, Mustafa Refik, Halit Ziya, Veled

Çelebi, Necip Asım, Fatma Aliye Hanım, Gülnar Hanım, Makbule Leman Hanım, Şair Nigâr Hanım, Halide Edip usta-çırak ilişkisi içinde ondan çok şey öğrenmiştir. Görüldüğü üzere Ahmet Mithat bilgi ve tecrübelerini paylaşmakta gençlere önyak olmakta cinsiyet ayrımına da gitmez (Enginün, 1995: 525).

Hekimoğlu İsmail İslami roman ve hikâye yazar pek çok gence maddi manevi yardım etmiş, kitaplarını yayınevinde basmıştır. Zira 1980’li yıllarda bu alanda yazmak isteyen gençlerin elinden tutacak kimse yoktur. Günümüzde kitapları çok okunan ve basılan İslami alandaki yazarlardan Ahmet Günbay Yıldız, Ahmet Taşgetiren, Hüseyin Yılmaz, Osman Nuri Öztürk, Hamdullah Öztürk, İbrahim Ulvi Yavuz, Abdullah Lelik, Vehbi Vakkasoğlu Hekimoğlu’nun destekleriyle sanatlarında olgunlaşmışlardır.

VII. Haklarında Yapılan Eleştiriler

Ahmet Mithat’ın eserlerinde üslup kaygısının bulunmaması, yer yer laubali bir eda ile konuşması, araya girilip okuyucuyla diyalog kurup açıklamalar yapması onun herkes tarafından kabul edilen ve en çok eleştirilen yönüdür. Bu eleştirilerin başını 19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi’ndeki değerlendirmeleriyle Ahmet Hamdi Tanpınar çeker. (Esen, 2014: 16). *Onun eserlerinde derin bir bilgi yahut bu eserlere yaşama hakkı verecek bir sanat üstünlüğü aramak beyhudedir* (Banarlı, 1997: 966). Halkın içinden gelmesi, halk için yazması ve “hace-i evvel” sıfatından dolayı onun üslup ve teknik kusurları mazur görülebilir fakat *Üss-i İnkılâp* adlı tarih kitabı hakkında fikri olarak ciddi eleştirilere maruz kalır. Bundan dolayı İsmail Habip Sevük onu resmi tarihçilik kategorisinde değil de popüler tarihçilik kategorisinde değerlendirir. (Sevük, 1941: 582). Bu eserde Ahmet Mithat, Abdülaziz devrini eleştirirken Abdülhamit devrini över. Bunda Ahmet Mithat’ın Abdülaziz devrinde sürgüne gönderilmesinin kırgınlığı olması kuvvetle muhtemeldir. (Banarlı, 1997: 969). Mustafa Nihat Özön, bu durumla ilgili şu bilgileri verir: “*II. Abdülhamit padişah olunca, kendi vaziyetini sağlamlaştırmak için Ahmet Midhat’a bir tarih ismarladı. Bu suretle yazılmış olan Üss-i İnkılâp iki cilt halinde Tanzimat’tan başlayarak II. Abdülhamit’in ilk padişahlığı yılına kadar olan işleri hep bu bakımdan kaydeder; Tanzimat yıllarını ve bu yıllar içinde yapılan işleri fazla taraftar bir görüşle tahlile çalışır. Abdülaziz hakkında saygılı bir dil kullanmaya çok dikkat eder, fakat bu basmakalıp saygı ve büyüme sözleri arasında, onun zamanında yapılan işleri anlatırken hep onun tahttan indirilmesini haklı gösterecek biçimde bir fikir güder ve bunun arkasından da bu tahttan indirme işine çalışanların da II. Abdülhamit için bir kâbus şeklini almaları üzerine onları çürütmek yolunda da bazı satırlar ayırarak bir takım hadiselerle temas eder. Hatta bu hareketi Namık Kemal’in iki acı mukabelesine sebep olmuştur. Üss-i İnkılâp, bu kadarla bitmedi. Rus muharebesi neticesinde, Osmanlı İmparatorluğu korkunç bir bozguna uğramıştı. Bu bozgununda yeni padişahın kusuru olmadığını göstermek isteğiyle bir cilt daha yazdı.* (Özön, 1941: 310).

Cenab Şahabettin de Ahmet Mithat'ın edebi görüşü ve üslubu konusunda ilginç tespitlerde bulunur: “*Mithat Efendi muasırları arasında feylesof tanınırdı. İzzet-i nefsinin okşayan bu unvana kendisi de inanmıştı. Nefsine karşı büyük bir itimatı, ona durmaksızın yanılmıyorsun diyen masum bir mantığı vardı. Bu itimatla adeta düşünmeksizin felsefe yapmaya ve tasarlamadan yazmaya zekâsını mezun hissederdi. Bunun için onun her kitabında bir parçayı çok şişkin ötekini cılız bırakan göze çarpar bir dengesizlik vardır. Mevzu aramak ve bulmak külfetleri onun için meçhuldü. Karantina dairesinden çıkıp şirket vapuruna bininceye kadar büyük bir roman tahayyül eder ve vapur hareket etmeden evvel kurşun kalemi ile müsvettesini yazmaya başlardı.*” (Şahabettin, 1924: 1480).

Ahmet Mithat'ın eleştirildiği bir başka nokta ise Servet-i Fünuncularla arasındaki “Dekadanlık” tartışmalarıdır. Bu tartışma, Sait Beyin katılmasına kadar edebiyatımız için yararlı olabilecek bir düzeyde sürer. Fakat Sait Bey işin içine girince tartışma polemik halini alır. Çünkü Sait Beyin amacı tartışmak değil, Ahmet Mithat'la uğraşmaktır. Zaman zaman Ahmet Mithat'la alay eder, zaman zaman da hakaretlerde bulunur. Ona yapılanlar bazen zulüm halini alır. (Korkmaz, 2012,202). Ahmet Mithat da bunların altında kalmaz. O da “Sait Beyefendi Hazretlerine Cevap” başlıklı dizi yazısını yayımlar. Ayrıca, saygın bir edebiyatçı kabul edilen Tevfik Fikret'in bu tartışmalardan sonra yazdığı “Timsal-i Cehalet” başlıklı Ahmet Mithat'ı aşağılayıcı şiiri de, birçok yayında alıntılanmış, Ahmet Mithat'ın olumsuz imajına katkıda bulunmuştur. (Esen, 2014: 17). Daha sonraki yıllarda Ahmet Mithat'ı sadece yazı hayatına ve “müteşebbisliğe” kilitlemiş görürüz; devletle, rejimle ya da bir sanatçıyla çatışmaz (Okay, 2002: 136). Fakat 20. yüzyıl ortalarında, İstanbul'da eğitilmiş üst düzey erkeklere “Bey”, Anadolu kökenli olup bedensel işlerde çalışanlara “Efendi” deniyor olması, başka hiçbir yazar için kullanılmayan “Efendi” sözcüğünün zaten “avam” sayılan Ahmet Mithat'ın saygınlığını zedeleyen bir unsur olduğu da düşünülebilir. (Esen, 2014: 18).

Ölümünden sonra günümüze kadar Ahmet Mithat hakkında pek çok makale, tez yayınlanır.⁴Ahmet Mithat günümüzde okur bazında popülaritesini biraz yitirmiş görünse de araştırmacılar için hâlâ bir okyanus hükmündedir.

Hekimoğlu İsmail hakkındaki akademik eleştiriler ve araştırmalar ise yok denecek kadar azdır. Bunun birinci sebebi yazdığı kitapların “edebi” değil “popüler” olarak değerlendirilmesi, ikinci olarak da 2000'li yıllara kadar ülkemizin siyasi konjonktürüdür. Merkeze dini alarak ya da başka bir ifadeyle fonda dini kullanarak halk için yazan sanatçıların sayısı ancak son yıllarda artsa da cumhuriyet tarihinden bu yana bu rakam oldukça azdır. Hayatı boyunca 68 kitap yazan, pek çok konferans veren, yayınevleri kuran, genç yazarlar yetiştiren,

⁴ Ahmet Mithat Bibliyografyası için bakınız: Hürdünya Şahan, Ahmet Mithat Efendi Bibliyografyası, Ahmet Mithat Efendi Özel Sayısı, Temrin Dergisi, Kasım, 2012.

vücudunun sol yanı felç olmasına rağmen yazı hayatına halen devam eden bir sanatçının akademik ilgiden yoksun bırakılması, bazı çevrelerce görmezden gelinmesi bilimsel bir tutumla da bağdaşmaz düşüncesindeyiz.

Hekimoğlu'nun romanlarındaki en büyük teknik kusuru Minyeli Abdullah romanındaki “meddah” tarzıdır. Sanatçının ilk romanı olması hasebiyle ve devrin manevi buhranları sonucu romandan ziyade “Cuma hutbesi” özelliği gösteren bu kitap aynı zamanda onun en çok baskı yapan romanıdır. Sanatçının, İslami camianın ilk romanı olması ve devrin manevi sıkıntılarında dolayı romanda okura verilen mesajların “dozajı” çok fazla ve belirgindir. Hâlbuki “*Sanatçının vereceği dersi kanun maddeleri ya da ders notları ezberletir gibi kuru kuruya değil, sezgi, yaşantı ve telkin yoluyla, estetik yolla vermesi gerekir.*” (Kavcar,1999: 2-3). Sanatçı daha sonraki romanlarında mesaj yoğunluğunu makul bir seviyeye çeker ve meddah tarzından da vazgeçer. Onun kitaplarındaki samimiyet ve ızdırap ise okur tarafından hissedilmiş ve belki de sırf bu yüzden yıllarca çok okunan yazarlardan biri olmuştur. Hekimoğlu İsmail kimseyi hedef alarak kalemiyle kavga etmez fakat özellikle İttihat gazetesindeki yazılarıyla o devrin (1960’lar) inkâr cephesinin karşısında durur.

Bu bağlamda her iki sanatçı da halkı bilgilendirmek, bilinçlendirmek için yazmıştır. Bundan dolayı “edebi üslup” sahibi olmadıkları için eleştirilmişlerdir. Ahmet Mithat son romanı *Jöntürk*’e kadar “meddah” tarzından vazgeçmemiş; fakat Hekimoğlu İsmail ise ilk romanı *Minyeli Abdullah*’tan sonra roman tekniğine daha hâkim ve meddah tarzını da bırakmış görünür. İki sanatçı da haklarında yapılan eleştirilerden haberdardır ama bu eleştirilen noktalar onlar için kusur değil “tercih” tir. Daha çok insana ulaşmaktan daha çok yazmaktan geri durmazlar. Ahmet Mithat son nefesini Daruşşafaka’da nöbet tutarken verir. Hekimoğlu İsmail’in sol yanı felçli olmasına rağmen günlük bir gazetede yazılarına halen devam etmektedir.

Sonuç

İki sanatçımızın hem sanat hem sosyal hayatlarında pek çok benzerlik göze çarpar. İki sanatçımız da “halk çocuğu”dur ve hayatlarının ilk dönemleri maddi sıkıntılar içinde geçer. Bu durum onları daha erken yaşta olgunlaştırmış; hayata, edebiyata bakışlarını şekillendirmeye başlamıştır. İki sanatçı da “otodidakt” tır; okumayı, öğrenmeyi sonra da öğretmeyi çok sever. Gençlik yıllarında hayatın anlamı ve gayesi adına bazı boşluklar yaşamışlar; fakat sonunda tanıştıkları doğu kökenli âlimler vasıtasıyla kendilerini manevi olarak tatmin eden bir hayat tarzı geliştirmişlerdir. Bir ayakları bu şekilde doğuda olan sanatçılardan Ahmet Mithat Fransızca; Hekimoğlu İsmail de İngilizce öğrenerek Batı ile irtibatlarını da sağlam tutmuş, oradan milletimizin faydasına olan her şeyi alma taraftarı olmuşlardır. İki sanatçı da gerçek adlarından ziyade müstear isimler kullanmışlardır. Edebiyat görüşleri ise hemen hemen aynıdır. Sanat kaygısı gütmeyiz, sırf halka hizmet için tarih, coğrafya, sosyoloji, psikoloji, fen bilimleri, din kültürü, ekonomi gibi insanı ilgilendiren hemen hemen her konuda,

her türde yazarlar. Romanlarının, hikâyelerinin güzel ahlaka hizmet edip öğretici olmasını isterler. Ahmet Mithat halka okuma sevgisi ve alışkanlığı kazandırma adına roman ve hikâyede yoğunlaşır. Halkın anlayacağı dilden sade bir üslupla, merak uyandıran 40 roman, 4 hikâyeye kitabıyla kendi devrinin sosyal problemlerini eserlerinde işler ve çözüm yolları sunar. Hekimoğlu İsmail döneminde ise “okumama” problemi değil halkın manevi değerlerinin törpülenmesinden kaynaklanan ahlaki boşluklar vardır. O, halka tekrar manevi hassasiyet kazandırma adına gayretlerini gazete makaleleri ve düşünce kitabında yoğunlaştırır. Muhafazakâr camiada ilk İslami romanı (Minyeli Abdullah) yazar ve daha sonra 5 roman ve 1 hikâyeye kitabıyla da halka mesaj vermeyi sürdürür. Diyebiliriz ki Ahmet Mithat romanla Hekimoğlu İsmail de düşünce kitaplarıyla halkı eğitmek istemiştir. İki sanatçının da kendi karakterlerini roman kahramanlarında görürüz. Rakım Efendi Ahmet Mithat’tır, Minyeli Abdullah da aslında Hekimoğlu İsmail’dir. Hekimoğlu’nun dili sokaktaki halkın dilidir, sadedir. Ahmet Mithat da eserlerinde -o devre göre- oldukça sade bir dil kullanmış ve o devirde ağdalı bir dil kullanan gazeteci ve yazarların dilini de ıslah etmek istemiştir. İki sanatçı da yazdıklarından dolayı idari takibe ve baskıya maruz kalmıştır. Ahmet Mithat Rodos’a sürülür. Hekimoğlu astsubay olarak çalışırken devrin idaresi tarafından hep kontrol altında tutulur. 11 defa hakkında soruşturma açılır, 4 ay hapis cezası alır. İki sanatçı da konferanslarla geniş halk kitlelerine ulaşmaya çalışmıştır. İki sanatçı da çok yazdığından kitaplarını daha kolay basıp yayabilmek için de kendi yayınevlerini kurar ve farklı ekonomik alanlarda bizzat girişimcilikleriyle topluma rehberlik ederler. İki sanatçı da pek çok yetenekli genç yazara maddi manevi destek olmuş yayınevlerinin kapılarını onlara açmıştır. Haklarındaki eleştirilere gelince, iki sanatçının eserlerinin baskı sayıları ve okunma oranları halk tarafından ne kadar sevildiklerinin takdir edildiklerinin göstergesidir. Ahmet Mithat’ın eserlerinde üslup kaygısının bulunmaması, özensiz, yer yer laubali bir eda ile konuşması, araya girilip okuyucuyla diyalog kurup açıklamalar yapması, Abdülhamit’e fikren yakın olması onun herkes tarafından kabul edilen ve en çok eleştirilen yönüdür. Hekimoğlu da ilk romanında Ahmet Mithat’a benzer şekilde okuyucuya karşı meddah tarzı takınması ve “mesaj dozajını” ayarlayamaması nedeniyle eleştirilebilir. Fakat Hekimoğlu’nun yıllarca akademik camia ve bazı kesimler tarafından yok sayılması Ahmet Mithat’a yapılan eleştirilerden daha ağır olduğu kanaatindeyiz.

Sanatçıların sosyal ve edebi hayatlarındaki pek çok benzerliğin yanında az da olsa farklılıkları da bulunmaktadır. Ahmet Mithat halkı aydınlatma adına her türde eser verir ama roman ve hikâyeye daha çok odaklanır. Her konuda hemen her alanda eser verdiği için de özensiz, çalakalem yazar. Bazen bu özensizlikten dolayı okura karşı da laubalidir. Hekimoğlu İsmail de pek çok alanda yazar sade bir üslubu vardır; ama fonda hep din olduğu için ciddidir ve

okura karşı laubali ifadeleri yoktur. Roman ve hikâye de kaleme alır ama makale ve düşünce kitaplarına daha çok odaklanır.

Yukarıda görüldüğü üzere Hekimoğlu İsmail her haliyle Ahmet Mithat'ın günümüzdeki izdüşümüdür. İki sanatçı da edebî üslup sahibi olmadıkları için eleştirilip küçümsense de bu durum onlar için “yetenek fakirliği” değil “tercih” meselesidir. Onlar inandıkları şekilde yazmaya, halka hizmet etmeye son ana kadar devam ederler. Ahmet Mithat son nefesini Darüşşafaka'da nöbet tutarken verir. Hekimoğlu İsmail de vücudunun sol yanı felç olmasına ve ilerlemiş yaşına rağmen hala gayretli, kitap ve makale yazmaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR

AHMET MİTHAT EFENDİ (2000), *Bütün Eserleri, Romanlar 5, Çengi, Kafkas, Süleyman Müsli*, TDK Yay. Ankara.

ALKAN, Ufuk, (2001), *Platon ve Aristoteles'te Sanat*, Yağmur Dergisi, Ocak, sayı 70.

ARGUNŞAH, Mustafa (2012), “Ahmet Mithat Efendi'nin Türkçenin Sadeleşmesiyle İlgili Görüşleri”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish*, Volume7/4, Ankara, Fall.

BANARLI, N.Sami (1997), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.

CARTER V. Findley (1999), *Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da*, Yurt Yayınları, İstanbul.

ÇETİN, Nurullah (2012), *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Basımevi, Ankara.

DAYANÇ, Muharrem (2012), “Ahmet Mithat Efendi ve Üss-i İnkılâp Üzerine”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1 Winter.

DAYANÇ, Muharrem (2012), “Bir Yenileşme Dönemi Aydını Olarak Ahmet Mithat Efendi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: XLVII.

EKİNCİ, Tamer (2013), *Derdini Seven Adam*, Işık Yayınları, İstanbul.

ENGİNÜN, İnci (1995), Ahmet Mithat Efendi, *Türk Dili*, sayı 521, Ankara, 1995.

ESEN, Nükhet (2006), *Ahmet Mithat: Hayat, Külliyyat, Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ESEN, Nükhet (2014), *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, İletişim Yayınları, İstanbul.

HEKİMOĞLU İsmail (2012), *Derdimi Seviyorum*, Timaş, İstanbul.

HEKİMOĞLU İsmail (2012), *Minyeli Abdullah*, Timaş, İstanbul.

KABAKLI, Ahmet (1997), *Türk Edebiyatı*, cilt 1, Türk Edeb. Vak. Yay. İstanbul.

KALYONCU, Cemal (2002), “Minyeli Abdullah'ı Çöpten Kâğıt Toplayarak Yazdım”, *Aksiyon Dergisi*, Temmuz.

- KARACA, Ecevit (2009), “Platon Sanatı Neden İdeal Devlet Açısından Yorumlamıştır.” *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Ocak.
- KAPLAN, Mehmet (1999), *Nesillerin Ruhü*, İstanbul.
- KAPLAN, Ramazan (1998), *Edebiyat Bilgi ve Kuramları*, Eskişehir, (<http://w2.anadolu.edu.tr>).
- KAPUCI, Selçuk (2011), Hekimoğlu İsmail: Yönetmen olup Derdimi Sinema İle Anlatmak İsterdim, *Cihan*, Kasım-Aralık.
- KAVCAR, Cahit (1999), *Edebiyat ve Eğitim*, Engin Yayınevi Ankara.
- KOÇ, Okan,(2009), Toplumsal Değişim Sürecinde Ahmet Mithat’ın Eğitim Anlayışı, *1. International Symposium on Sustainable Development*, June 9-10.
- KORKMAZ, Ferhat (2012), Ölümünün 100. Yılında Büyük Bir Romancıyı Anmak, *International Journal of Social Science*, volume 5, issue 5, october.
- MORAN, Berna (2009), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-1*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- OKAY, Orhan (1989), Ahmet Midhat Efendi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul.
- OKAY, Orhan (2013), *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh, İstanbul.
- OKAY, Orhan (2002) “Teşebbüse sarf Edilmiş Bir Hayatın Hikâyesi”, *Kitap-lık*, İstanbul.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat (1941), *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- ŞAHABETTİN, Cenab (1924), “Ahmet Mithat Efendi ve Asarı”, *Servet-i Fünun*, sayı 6-1480.
- SARUHAN, Emeti (2011), Hekimoğlu İsmail 60’lı yılların Kavgasını Anlatıyor, *Yeni Şafak*, 22 Mayıs.
- SEVÜK, İsmail Habib (1941), *Avrupa Edebiyatı ve Biz II*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1997), *19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
- TUNÇ, Gökhan (2008), “Müşahadat Post Modern Bir Roman Mı?”, *TÜBAR-24*, Güz.
- UÇMAN, Abdullah (2002), “Türk Romanında İlk Alafranga Tip: Felatun Bey”, *Kitap-lık*, İstanbul.
- YAZGAÇ, Kamil (1940), *Ahmet Mithat Efendi- Hayatı ve Hatıraları*, İstanbul.
- YILMAZ, Durali (2002), *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*, Ozan Yayıncılık, İstanbul.